

Н.В. Никоненко
кандидат педагогічних наук, доцент
(Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара)

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ СПЕЦІАЛЬНОЇ ШКОЛИ

Постановка проблеми. У сучасному європейському освітньому просторі компетенції та компетентності вважаються провідним критерієм готовності випускника ВНЗ до мінливих умов професійної діяльності та соціального життя. Традиційно підготовка спеціаліста передбачала засвоєння певного стандартного і незмінного обсягу знань та сформованість умінь і навичок, його кваліфікованість передбачала функціональну відповідність цілей навчання відповідно до потреб робочого місця. Оскільки нинішнє суспільство потребує якісно нових фахівців, які можуть швидко реагувати на типові та нетипові професійні ситуації сучасного життя, новітня система освіти переходить на компетентнісний підхід, який базується на побудові навчального процесу відповідно до результату освіти: у навчальну програму чи курс з самого початку закладено чіткі і співставні параметри опису того, що студент знатиме й умітиме після закінчення ВНЗ.

Аналіз останніх наукових досліджень У наукових дослідженнях І. О. Зимньої, О. М. Соловова, А. В. Хуторського, В. В. Черниш [1] та інших науковців компетенції і компетентності ієрархічно поділяються на **ключові** (належать до загального змісту освіти, необхідні для будь-якої фахової діяльності спеціаліста і визначають успіх особистості [3; 4]); **базові** (відображають специфіку певної професійної діяльності фахівця); **спеціальні** (відображають специфіку певної предметної або надпредметної сфери професійної діяльності та представляють реалізацію двох перших у галузі навчальної дисципліни, певної галузі професійної діяльності).

Вищезазначені компетентності у своїй сукупності складають **професійну компетентність фахівця** [1] – здатність (уміння) розв’язувати професійні проблеми/питання та типові професійні задачі, що виникають у реальних

ситуаціях професійної педагогічної діяльності, використовуючи знання професійного та життєвого досвіду, цінностей та схильностей.

Корисним є ознайомлення із світовим досвідом укладання рекомендації для визначення рівня сформованості професійних компетенцій у вчителів. Так, для вчителів англійської мови [5] фахівці визначили чотири групи спеціальних компетенцій, створивши одну з найдетальніших класифікацій спеціальних компетенцій, які поєднують у собі не лише викладання предмету, але й враховуючи ключові та базові компетенції педагога:

Студент та його навчальна діяльність (Learning and the learner) – розуміння основних концепцій вивчення мови та його демонстрування в процесі планування та проведення занять;

Вивчення мови та готовність до її викладання (Language learning and awareness for teaching) – усвідомлення основної термінологічної бази та вміння відповісти на запитання стосовно вивчення мов із можливим використанням довідникової або іншої необхідної літератури;

Викладання, навчання та оцінювання (Teaching, learning and assessment) – розуміння багатьох ключових принципів навчання, викладання та оцінювання, вміння спланувати заняття/цикл занять, вміння укласти певні тести для оцінювання оволодіння знаннями, навичками та вміннями;

Професійне зростання та цінності (Professional development and Values) – рефлексія над власною педагогічною діяльністю, самостійне визначення власних сильних та слабких сторін викладання та спілкування з учнями, вміння знайти шляхи удосконалення педагогічної майстерності.

Єдиною знайденою нами роботою, що стосується професійних умінь вчителя спеціальної школи є розроблена американськими вченими система оцінювання підготовки вчителів [2]. Вона також передбачає чотири провідні групи спеціальних компетенцій, опис яких свідчить про високі вимоги до всіх аспектів цієї педагогічної діяльності:

Планування і підготовка (Planning and Preparation) – демонстрування знання предмету, що викладається, педагогіки, психологічних та фізіологічних

особливостей розвитку дітей, навчальних стандартів та вимог до кінцевих результатів навчання, володіння інформацією про засоби навчання, їх види та особливості застосування у навчальному процесі, розробка інструкцій до виконання завдання та розробка завдань для контролю набутих знань, умінь та навичок.

Класне середовище (The Classroom Environment) – створення атмосфери підтримки та поваги, встановлення культу навчання, керування навчально-виховним процесом та організація безпечного у фізичному плані простору.

Інструктування (Instruction) – уміння спілкуватися із студентами, зокрема із особливими потребами, використання прийомів запитань та дискусій, заохочення учнів до навчання, проведення оцінювання під час інструктування, демонстрування гнучкості та розуміння.

Професійні обов'язки (Professional Responsibilities) – рефлексія над викладанням, ведення записів, спілкування з сім'ями, участь у професійних об'єднаннях, професійне зростання, професіоналізм.

Незаперечною перевагою цієї класифікації є прозорість, детальність характеристики та врахування численних особливостей професійної діяльності вчителя спеціальної школи. Проте, на нашу думку, деякі аспекти навчальної діяльності та роботи вчителя в умовах української системи освіти недостатньо висвітлені. Так, укладаючи перелік спеціальних компетенцій педагогів спеціальної школи необхідно врахувати особливості психічного та фізіологічного розвитку учнів, розширити перелік нозологій учнів, підкреслити роль виховного та розвиваючого впливу вчителя на учнів, зазначити аспекти методичної підготовки майбутніх вчителів з кожного предмету, що викладається у спеціальних навчальних закладах, вказати на особливості підготовки фахівців у ВНЗ тощо.

Керуючись принципами укладання вищезазначених документів, метою яких було визначення професійних компетенцій вчителя, та враховуючи особливості підготовки фахівців у ВНЗ України, нами зроблена спроба укладання системи **професійних компетенцій вчителя спеціальної школи**. Після дослідження

психолого-педагогічної літератури, а також затверджених Радою Європи документів, згідно з якими відбувається фахова підготовка вчителів за кордоном, для визначення професійного рівня працевлаштованих та майбутніх педагогів спеціальної школи, нами запропоновано такі категорії:

1. Загальна професійна підготовка;
2. Викладання, навчання, оцінювання;
3. Педагогічне спілкування та створення сприятливого учнівського середовища;
4. Професійне зростання та рефлексія.

Визначені категорії формулювались так, щоб їх могли використовувати як сьогоденні студенти для визначення своєї готовності виконувати професійні обов'язки, так і вчителі спеціальної школи для діагности ефективності діяльності за фахом. Оскільки оволодіння професійною компетентністю фахівця, зокрема педагога спеціальної школи передбачає формування кожного виду компетенцій, розглянемо їх детальніше.

До першої групи – ***Загальна професійна підготовка*** – нами були віднесені базові знання, уміння і навички, що формуються у період навчання у ВНЗ та удосконалюються протягом усього професійного життя. Зазначене було віднесене саме до першої групи компетенцій із кількох причин. По-перше, професійна діяльність вчителя передбачає його теоретично обґрунтовану підготовку, засвоєння новітніх знань передусім педагогічного, психологічного, а також медичного спрямування, що викликане необхідністю усвідомлювати потенційні можливості учнів з особливими потребами. По-друге, знайомлячись із переліком професійних компетенцій, студентам слугуватиме мотиваційним стимулом той факт, що вони вже розпочали шлях успішного професійного зростання. Наведемо перелік професійних компетенцій першої групи:

1.1 Володіння теоретичними знаннями дисциплін педагогічного циклу та навичками застосовувати їх на практиці (розуміння основ теорії виховання, дидактики та особливостей навчально-виховної діяльності у допоміжній школі, володіння теорією щодо основних методів, прийомів та технологій навчання,

особливостей їх застосування; типів уроків, їх структури, мети, типів завдань та правил їх використання;

1.2 Засвоєння теоретичних знань з психологічних дисциплін щодо особливостей розвитку учнів основної та допоміжної шкіл (володіння ключовими термінами та базовими поняттями з психології, анатомії та фізіології особистості, розуміння норми розвитку та його відхилень, можливих причин вад розвитку та умов їх корекції);

1.3 Володіння основами дисциплін медичного циклу (володіння базовими поняттями з медичної психології, анатомії та фізіології особистості, розуміння норми розвитку та відхилень, їх можливих причин та умов корекції; усвідомлення особливостей прояву фізичних та психічних вад учнів, передумов розвитку хвороб та їх перебігу; пропагування здорового способу життя учням та дотримання його у власному житті).

1.4 Загальна підготовка до професійної діяльності (уміння знаходити, відбирати та використовувати різні джерела інформації (навчальну, довідкову, наукову та методичну літературу на друкованих та електронних носіях); володіння рідною та іноземними мовами для повсякденних потреб та для здійснення професійної діяльності в усіх видах комунікативної діяльності (аудіюванні, говорінні, читанні, письмі, перекладі) та розуміння міжкультурних відмінностей; володіння математичною та цифровою компетенцією, базовими компетенціями в науці і техніці; можливість організовувати самонавчання відповідно до власних потреб; володіння навичками суспільної та громадянської компетенцій; а також уміння планувати та керувати проектами з метою втілювати ідеї в життя [3].

Окремою групою – **Викладання, навчання, оцінювання** – нами виділено **методичну підготовку вчителів**, оскільки засвоєний теоретичний матеріал і сформовані навички та вміння його застосовувати не означають успішної педагогічної діяльності. Безумовно необхідно оволодіти сучасними досягненнями методики викладання. Відносно педагогічної діяльності у спеціальній школі, вчитель повинен оволодіти методикою викладання не одного предмету (як для

вчителів загальноосвітньої школи), а всіх предметів, що викладаються. Отже, вчитель повинен оволодіти основами методики викладання української мови, дитячої літератури, математики, історії, географії, ручної праці, образотворчої діяльності, природознавства, а також методикою дошкільного виховання, соціально-побутової орієнтації тощо. Наведемо узагальнений перелік методичних компетенцій вчителя спеціальної школи:

2.1 Планування і підготовка до викладання (уміння спланувати фрагмент заняття, урок, вивчення теми з урахуванням специфіки школи та ключових моментів, необхідних для засвоєння; усвідомлення потреби корегування матеріалу та методики викладання залежно від типу вад учнів (наприклад, аутизм, множинні порушення, розлади поведінки, розлади середнього/незначного ступеня важкості);

2.2 Визначення кінцевих результатів викладання: (розуміння потреб кожного учня та усвідомлення вимог суспільства до підготовки, навчання та виховання учнів, у тому числі із вадами розвитку та готовність сприйняття індивідуального успіху кожного учня; встановлення оптимальної системи викладання та чітких і прозорих критеріїв оцінювання як кожного з етапів вивчення теми, так і всього курсу);

2.3 Знання засобів навчання та застосування їх відповідно до умов та потреб учіння (уміння користуватися різними типами засобів навчання (технічними та нетехнічними) для забезпечення навчальних потреб, а також адаптувати і створювати засоби навчання і контролю результатів навчальної діяльності).

Третя група – **Педагогічне спілкування та створення сприятливого учнівського середовища** – об'єднує комунікативні професійні компетенції педагога. Згадаймо влучне висловлювання Я.А. Коменського, який говорив, що справжній педагог повинен не лише знати свій предмет і володіти методикою його викладання, але й бути здатним і хотіти навчати. В умовах спеціальної школи особливо важливо для вчителя демонструвати своє позитивне ставлення до учнів, розуміння їх потреб і можливостей, яке виявляється не в заниженні вимог

до рівня навченості учнів, а організації середовища, що сприяє успішному навчальній діяльності кожного учня з особливими потребами. Вважаємо, спілкування вчителя з учнями здатне зацікавити і мотивувати учнів до навчальної діяльності, і водночас відбити в учня будь-яке бажання вчитися, особливо в сучасних умовах, коли інформація, події та ігри поза школою цікавіші, ніж пропонуються на уроках.

3.1 Створення середовища поваги, взаємодії та співпраці (гуманне ставлення вчителя до учнів, толерантність, розуміння особливостей спілкування з учнями з фізіологічними або психічними розладами);

3.2 Запровадження культури навчання в учнівському колективі (прийняття цінності знань, процесу їх оволодіння, створення для учнів атмосфери успіху та ситуацій, у яких вони відчуватимуть гордість за свої досягнення);

3.3 Вибір оптимального стилю спілкування педагога із учнями спеціальної школи (підбір оптимальних стилів спілкування, інтонації, манери, поведінки, формулювань та звертань у спілкуванні з учнями, уміння усувати бар'єри спілкування у роботі з учнями);

3.4 Застосування мовних, немовних та електронних засобів спілкування (знання основних норм і правил різних видів спілкування та їх використання у навчально-виховному процесі; володіння уміннями виразного та чіткого усного мовлення, навичками чіткої дикції, правильного дихання та інтонування, розстановки пауз);

3.5 Управління поведінкою учнів (володіння прийомами та технікою впливу та корекції поведінки учнів та готовність їх використовувати на практиці, педагогічний оптимізм);

3.6 Продуктивне спілкування із сім'ями учнів та колегами (готовність до зворотного зв'язку з колегами та батьками, адекватне сприйняття критики та повчань).

До четвертої групи – **Професійне зростання та рефлексія** – відносяться особливі уміння, які залишаються поза увагою, бо безпосередньо не впливають на хід заняття. Проте, з метою підвищення рівня викладання вчителям слід робити

кроки до власного освітнього та професійного зростання та здійснювати рефлексію над своїми професійними діями та їх результатами. Вчителі повинні співпрацювати з іншими вчителями та персоналом школи, знати, як обговорювати різні питання з батьками та як ухвалювати рішення, які повністю відповідатимуть інтересам дитини. Педагогічний колектив повинен також співпрацювати для перетворення школи у безпечне та ефективне навчальне середовище для всіх учнів, а також для підвищення іміджу навчального закладу.

4.1 Демонстрування професіоналізму дотримання професійного кодексу педагога, етична та тактовна поведінка з учнями та колегами у різних педагогічних ситуаціях);

4.2 Науково-дослідницька робота (розробка та впровадження новітніх навчальних засобів, методів та прийомів для ефективнішого засвоєння матеріалу/формування умінь та навичок у дітей з особливими потребами);

4.3 Участь у професійних об'єднаннях (методичних об'єднаннях, конференціях, семінарах, круглих столах з метою обговорення та розробки актуальних професійних проблем, зокрема ефективних методів та прийомів викладання у навчально-реабілітаційних центрах);

4.4 Рефлексія над процесом викладанням (обмірковування правильності проведених педагогічних дій та використання власного накопиченого педагогічного досвіду у подальшому викладанні;

4.5 Організація фізичного простору (забезпечення безпечного та зручного навчального простору шляхом оптимального розташування меблів та фізичних ресурсів);

4.6 Ведення записів (про виконання учнями завдань, обов'язків, доручень, участь у проектах, шкільних та міжшкільних заходах та про індивідуальний прогрес кожного учня у навчанні).

Запропонований перелік професійних компетенцій вчителя спеціальної школи охоплює основні аспекти професійної діяльності вчителя в Україні, а також в освітніх системах інших країн. Проте, його використання у процесі підготовки майбутніх вчителів спеціальної освіти у ВНЗ видається

непродуктивним без залучення рівневого підходу до визначення здатності виконувати професійні обов'язки вчителя спеціальної школи.

Отже, постає нагальна потреба у розробці системи професійних компетенцій педагога спеціальної школи, яка б враховувала прогресивні аспекти найкращих існуючих вітчизняних та зарубіжних класифікацій професійних компетенцій педагога та базувалась на специфіці виконання професійних обов'язків у спеціальних школах України. Вирішенню цієї задачі будуть присвячені наші подальші дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Черниш В. В. Методика формування у майбутніх учителів професійно орієнтованої англomовної компетенції в говорінні: монографія / В.В. Черниш. – Ленвіт, 2013. – 396 с.

2. Danielson Ch. The 2013 Framework for Teaching Evaluation Instrument, available at: <http://danielsongroup.org/books-materials/> (accessed August 15, 2015).

3. Key competences for lifelong learning (2010), Recommendation of the European Parliament and of the Council, available at: http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/c11090_en.htm (accessed February 15, 2015).

4. Nykonenko N. V. Review of the latest achievements in education of correctional school teachers in the EU countries // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Педагогіка і психологія. – 2014. – Т. 22. – № 9/1. – Вип. 20. – С. 107-113.

5. Teaching Framework: Full Level Descriptors (2014), available at: <http://www.cambridgeenglish.org/teaching-framework> (accessed August 15, 2015).

Никоненко Н.В. Компетентнісний підхід до підготовки вчителів спеціальної школи.

З метою дослідження шляхів підвищення якості навчання вчителів корекційної освіти визначено систему професійних компетенцій, необхідних для

ефективної діяльності за фахом вчителів спеціальної освіти, у тому числі майбутніх, яка складається із чотирьох основних сфер діяльності освітян допоміжної школи і передбачає можливість визначення рівня володіння професійними навичками й уміннями.

Ключові слова: підготовка вчителів корекційної освіти, професійні компетенції вчителя, загальноєвропейські рекомендації для підготовки вчителів, ключові компетенції, освіта упродовж усього життя.

□□□□□□□□ □.□. **Компетентностный подход к подготовке учителей специальной школы.**

Проанализированы действующие в мировой образовательной практике документы, определяющие профессиональные компетенции учителей, необходимые для построения успешной карьеры на каждом ее этапе. Для подготовки учителей специальной школы в соответствии с рекомендациями Совета Европы предложена система профессиональных компетенций, состоящая из четырех сфер деятельности.

Ключевые слова: подготовка учителей специального образования, профессиональные компетенции учителя, общеевропейские рекомендации по подготовке учителей, ключевые компетенции, образование в течение всей жизни.

Nykonenko N.V. Competence Approach to Special School Teachers Preperation

It is proved that a special school teacher should obtain key competences common for a European teacher as well as special professional skills. The most important teaching skills became a basis for developing a complex of teaching competences, corresponding the EU requirements. Four main categories of professional competences and the quality of obtaining them by a teacher are proposed: general and professional preparation; teaching, learning and assessment; pedagogical communication and classroom environment; professional development and reflection.

Key words: teaching special school educators, professional competences of a teacher, teaching framework, key competences for life-long learning.